

kielitaito ja että keskeiset asiakirjat saadaan jatkossakin hyvällä suomen kielellä. Kääntäjien mahdollisuudet vaikuttaa kieleen EU:n toimintaympäristössä ovat rajalliset, koska ongelmat johtuvat useimmiten alkuperätekstien vaikeaselkoisuudesta. Suomi voisikin profiloitua selvemmin Ruotsin ja Tanskan tapaan selkeäkielisen pohjoismaisen hallinto- ja säädöskielen sanansaattajana. Tämä parantaisi sekä oikeusvarmuutta että suomenkielisten säädöskäännösten ja muiden EU-tekstien ymmärrettävyyttä.

ANU SAJAVAARA
etunimi.sukunimi@ek.fi
Kirjoittaja on asiantuntija
Elinkeinoelämän keskusliitossa

Lähteet

- SKT = HAKULINEN, AULI – KALLIOKOSKI, JYRKI – KANKAANPÄÄ, SALLI – KANNER, ANTTI – KOSKENNIEMI, KIMMO – LAITINEN, LEA – MAAMIES, SARI – NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2009: *Suomen kielen tulevaisuus. Kielipoliittinen toimintaohjelma*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. <http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk7>.
- PÖYHÖNEN, SARI – LUUKKA, MINNA-RIITTA (toim.) 2007: *Kohti tulevaisuuden kielikoulutusta. Kielikoulutuspoliittisen projektin loppuraportti*. Jyväskylän yliopisto: Soveltavan kielentutkimuksen laitos.

Suomen kielen toimintaohjelma suomentajan silmin

Kotuksen julkaisema suomen kielen toimintaohjelma (SKT) on painava ja tervetullut puheenvuoro suomen kielen nykytilasta ja tulevaisuudesta. Suomentajan näkökulmasta katsoen on erityisen ilahduttavaa havaita, että kääntämisen rooli kielen kentässä on otettu huomioon hyvin monipuolisesti. Nopea frekvenssihaku paljastaa että sanojen *kääntää* ja *suomentaa* eri muodot ja johdokset esiintyvät tekstissä lähes 300 kertaa, eli keskimäärin useammin kuin kerran sivulla.

Yleiskieli syntyi kääntäen

Toimintaohjelma esittelee perusteellisesti suomen kielen julkisen käytön ja aseman kehitystä ja muistuttaa meitä siitä että

suomen kielen kirjallinen käyttö alkoi käännöksistä. Reformaatio toi kansankielen kirkkoon ja vaati Raamatun ja muiden kirkollisten tekstien suomentamista. Kiinnostavaa on tajuta, että kirkolliset julkaisut sisälsivät monia tekstilajeja, ”esimerkiksi raamatun suomennokset sisälsivät kertomuksia, historiaa, ennustuksia, rukouksia, julistusta, kirjeitä, proosaa ja runoutta, ja niissä oli mukana myös paljon puhetta ja dialogia” (s. 20). Vähitellen alettiin myös hallinnossa käyttää enemmän suomen kieltä. Osa teksteistä suomennettiin Tukholmassa, mutta käytännössä ne saapuivat Suomeen usein ruotsinkielisinä ja paikallinen papisto käänsi ne, toisinaan improvisoiden suoraan saarnastuolista. Kaksikielisten pappien suullisissa käännöksissä määräysten alkuperäinen sisältö

jäi ehkä kuulijoille hämäräksi, mutta toisaalta ne saattoivat olla lähempänä kuulijoiden omaa murretta. Kun yhteinen yleiskieli oli vasta kehitymässä, viestintä toimi parhaiten paikallistasolla.

Kirjalliset koko maahan tarkoitetut käännökset olivat ongelmallisempia juuri murre-erojen vuoksi. Mielenkiintoisena pidän havaintoa, että tekstien ruotsinvoittoisuutta ei sen sijaan pidetty ongelmana koska se ”edisti käännösten ja alkutekstin vastaavuutta”(s. 19). Ollaan kääntämisen perusasioiden äärellä: onko merkitys sidottu lähtökieleen niin vahvasti, ettei sitä voi ilmaista luontevalla kohdekielellä? Vai onko kyse taidon puutteesta? Koetaanko kielet ehkä eriarvoisiksi? 1600-luvulla ruotsin kieli varmasti olikin taipuisampi hallinnon kielenä kuin suomi. Kääntämisen kautta suomeen ei siirretty vain sisältöjä vaan tuotiin ja luotiin ainesta, jota siinä ei ennen ollut: ”tekstikonventioita, tyyppejä ja malleja muista kielistä ja kulttuureista” (s. 20).

1700–1800-luvuilla luotiin suomalaisen kirjakieli. 1800-luvulla luotiin luovasti kääntäen valtava määrä uudissanonoja, ja samaan aikaan myös kielen muotorakenne vakiintui. Kehitys ei tapahtunut itsestään vaan vaatimusten tuloksena ja kielen käyttöalaa aktiivisesti laajentaen. Silmään pistää pari tärkeää huomiota: suomalaiset talonpojat olivat kielipoliittisesti aktiivisia, tottuivat kuulemaan suomea julkisesti ja saivat suomeksi lukutaidon opetusta. Keski-Skandinavian metsäsuomalaisilta nämä edut puuttuivat, ja heidän kielensä katosi. Suomessa myös sivistyneistö osallistui kielitalkoisiin, ja 1800-luvulla ”toteutettiin valtava kansallinen kieliohjelma, jonka tuloksena syntyi yhteiskunnan kaikki toimintalat kattava nykysuomi” (s. 25). Missä on tämä aktiivisuus tänään?

Lavea ja kaita kieli

1900-luvulla suomen kieli vakiintui Suomen valtakieleksi, jota käytetään kaikilla yhteiskunnan aloilla. 2000-luvulla alkaa outo rapautuminen. Vielä minun kouluajanani 1960-luvulla nähtiin svetismit suurimpana uhkana suomen kielelle, mutta nykyään käytän käännöksissä surutta sellaisia herttaisia kyökkisuomen ilmaisuja kuin *soosi*, *viltti* ja *soppa* – koen ne jopa katoavaksi perinteeksi. Suurin uhka suomen kielelle eivät ole yksittäiset englanninkaan sanat, eivät edes pitkät pätkät ”englantia” suomenkielisen viestinnän virrassa. Toimintaohjelman kantavana ajatuksena on osoittaa, että todellinen vaara on kielen käyttöalan kapeneminen. Kielihän ei ole mikään yhteisöstä irrallinen abstrakti väline, se on kommunikaation erottamaton ainesosa. Kieli syntyy ja elää vuorovaikutuksessa, kärjistäen voisi sanoa, että jokainen kohtaaminen hakee oman kielensä. Kielitaito ei ole jonkin kielen (suomen, englannin) hallitsemista – kokonaisobjekti on tässä mielettöm! – vaan kykyä kommunikoida mielekkäästi eri tilanteissa. Mitä useampiin tilanteisiin kielitaito riittää, sitä lavecampi ja syvempi se on. Toisaalta kieli elää vain noissa tilanteissa, se hiipuu pois jos sitä ei käytetä. Jokainen kohtaaminen, joka on luovutettu toiselle kielelle, on pieni kielen kuolema. Olen asunut Walesissa, jossa kymrin kieli on saanut väistyä englannin tieltä siinä määrin, että monet etnisesti walesilaisetkaan eivät osaa omaa kieltään tai taitavat sitä vain auttavasti. Tämä on toki kaukainen kauhukuva meille, mutta kertoo mikä on tällaisen kehityksen ääripää.

Nykyään suomea ei enää uhkaa ruotsi vaan englanti. Toimintaohjelma korostaa kielten rinnakkaisuutta, yhteisön ja yk-

silön monikielisyttä. Jonkinlainen englannintaito on kansainvälistyvässä maailmassa välttämätön, mutta myös muita kieliä tarvitaan. Trendi, jonka mukaan Suomen kouluissa, yliopistoissa ja yrityksissä pyritään kansainvälisyyden nimissä käyttämään enenevässä määrin englantia suomen sijaan, kertoo minusta oudosta rähmälleen asettumisesta. Kansainvälinen englanti on lingua franca, jolla voidaan parhaimmillaankin hoitaa kommunikaatiosta vain kapea siivu. Yhteisöstään irrotettu kieli on pelkkä väline. Tällaisen apukielen käyttö opetuksessa ja yrityksen viestinnässä suomen kielen asemesta ei uhkaa vain demokratiaa ja ihmisoikeuksia vaan kansalaisten kykyä hahmottaa maailmaa, ymmärtää, ajatella ja ilmaista itseään. Vaikka olen työssäni kahden kulttuurin välissä viettänyt paljon aikaa englanninkielisessä ympäristössä ja puhunut kotikielenäni englantia 20 vuotta, katson että en voisi kääntää kirjallisuutta suomesta englantiin, ja toisinaan luen edelleen sujuvammin erinomaista käännöstä kuin mutkikasta englanninkielistä tekstiä. Jos seurassa on vain yksi ulkomaalainen, ei aina ole tarpeen vaihtaa koko keskustelua vieraalle kielelle. Niiltä, jotka ovat tulleet Suomeen jäädäkseen, voidaan edellyttää suomen kielen opintoja, eikä kukaan opi suomea, jos hänelle puhutaan pelkkää englantia.

Mitä käännetään, kuka kääntää?

Vierasta kieltä voi ymmärtää joko opettelemalla kieltä tai käännöksen avulla. Suomen kielen toimintaohjelma panee suuren painon käännöksille vieraalla kielellä kommunikoinnin rinnalla. Kääntämällä voidaan puolustaa suomen kielen asemaa siellä, missä englanti pyrkii valtaamaan siltä alaa.

Koska suomi on yksi EU:n virallisista kielistä, kaikki EU:n asiakirjat käännetään suomeksi. Kuten toimintaohjelma toteaa, jo yksin EU:n komission käännösosastossa Brysselissä työskentelee 2 500 lingvistia ja kääntäjää, mikä on kymmenen prosenttia komission työvoimasta. Luvut voivat vaikuttaa hurjilta, mutta ”monikielisuuden hinta jokaista EU-kansalaista kohden on vain 2,5 euroa vuodessa – siitä komission käännöstoiminnan osuus on 0,70 euroa.” (S. 184.) EU:n merkitystä suomalaisen käännöskulttuuriin ei voida aliarvioida. Kääntäjäkoulutuksen määrä ja laatu on kasvanut ja kääntäminen on noussut suuren yleisön tietoisuuteen aivan toisella tavalla. Siksi oli hämmästyttävää lukea, että suomalaiset EU:n eri elimissä vierastavat tulkkipalveluita ja pyrkivät kommunikoidaan englanniksi ja ranskaksi silloinkin kun suomenkielistä tulkkausta olisi tarjolla. Minulla oli ilo kokea Lahden kirjailijakokouksessa kesällä 2009 huippuluokan tulkkausta, jonka avulla monikielinen ryhmä kommunikoi keskenään täysin luontevasti.

Myös maan sisällä käännetään paljon. Meillä on kielilaki, joka edellyttää kääntämistä suomesta ruotsiin ja päinvastoin. Saamen kielestä on myös määräyksiä. Suomessa viranomaisen on huolehdittava tulkitsemisesta ja kääntämisestä siten, että hallinnon asiakas ymmärtää käsiteltävän asian. Kansainvälistymisen ja kasvaneen maahan muuton vuoksi myös muiden kielten kääntäminen ja tulkkaaminen on lisääntynyt suuresti, mutta päteviä tulkkeja ei ole riittävästi. Ohjelman mukaan ”vuonna 2006 valtionhallinnossa oli kääntäjiä, tulkkeja, kielentarkistajia ja terminologeja yhteensä noin 150 henkilöä, mistä ruotsin kielen kääntäjien osuus oli noin 90 henkilötyövuotta. Valtionhal-

linnon kielipalveluiden kokonaiskustannukset olivat noin 18 miljoonaa euroa.” (S. 179.) Myös yritysmaailma tarvitsee käännöksiä yhä enemmän. Oma käännösyksikkö tai vakituinen suhde tiettyyn toimistoon tuottavat yleensä paremman tuloksen kuin joka kerta erikseen haalitut kääntäjät. On varmasti niin, että ”[y]ritysten edun mukaista on taata se, että käännöspalvelut ja kielentarkistus ovat ammattilaisten käsissä” (s. 164).

Vieraskieliset elokuvat on Suomessa tapana tekstittää eikä jälkiäänittää, kuten monissa Euroopan maissa. Tekstittäminen on huomattavasti halvempaa, suomalaiset ovat siihen tottuneet ja vierastavat jälkiäänitystä, jota käytetään vain lastenelokuviissa. Ulkomaisten elokuvien levitystuen ehtona on suomen- tai ruotsinkielinen tekstitys tai ääniraita. Kotimaisten elokuvien määrä ja katsojaluvut ovat pitäneet hyvin pintansa ulkomaisen tarjonnan rinnalla, jopa kasvattaneet osuuttaan, mutta television puolella tekstityksen edullisuus syö suomenkielisen draaman osuutta, koska kotimaiset tuotannot ovat kalliita. Rinnakkaisuuden periaate on tärkeä myös tällä alalla: mikään ulkomainen tarina ei voi korvata tuttuun ympäristöön sijoittuvaa ohjelmaa.

Toimintaohjelma käsittelee laajasti ja kiinnostavasti tietokonepelien kääntämistä. Minimivaatimuksena ovat lain vaatimat suomenkieliset käyttöohjeet, toisessa ääripäässä koko pelin kotoistaminen. Useimmiten tyydytään ohjekirjan lyhennelmään. Pelien kunnollinen kotouttaminen vaatisi eri kielten mukanaoloa jo ohjelmointivaiheessa, mutta pelkän käännöksenkin laatiminen on vaativaa. Säännönmukaisesti käännetään vain pienille lapsille suunnatut pelit. Pelaajat ovat myös tottuneet pelaamaan englanniksi ja vierastavat käännöksiä. Tilanne saattaa olla

korjaantumassa, kun lapsena suomenkielisiä pelejä pelanneet kasvavat isommiksi. Vaatimukset käyvät järkeen: pelien ja ohjelmien kääntämistä on tuettava valtion varoin, ja julkisen rahoituksen tulee edellyttää suomenkielistä versiota.

Suomessa julkaistavasta kirjallisuudesta noin puolet on suomeksi kirjoitettua ja puolet käännettä, mutta lasten- ja nuortenkirjoista suurin osa on käännettyjä. Siinä ei ole sinänsä mitään pahaa, mutta suomennoksen laadulla on merkitystä. Kielellisen kehityksen kannalta on ensiarvoisen tärkeää, että lapset ovat tekemisissä kirjojen ja kirjoitetun kielen kanssa pienestä pitäen, mutta jos kieli on vierasvoittoista ja huonosti käännettyä, lapsen kielellinen kehitys kärsii. Toimintaohjelmassa todetaankin: ”Lapsille kirjoitettu teksti ei ole yhtään sen ”helpompaa” kieltä kuin kauno- tai tietokirjallisuuskäännetty, joten sen suomentaminen ei ole muun kirjallisuuden suomentamista vähäpätöisempi tehtävä” (s. 198). Huonojen käännösten haitallinen vaikutus ei rajoitu vain lastenkirjallisuuteen. Jos lukijat tottuvat epämääräiseen, epätarkkaan kieleen, josta saa selon vain hyvällä tahdolla, käsitys hyvästä ja selkeästä kielenkäytöstä alkaa hämärtyä. En tässä tarkoita yksittäisiä vieraita sanoja vaan keskeneräisiä käännöksiä, joissa ei ole osattu rohkeasti siirtää merkityksiä luontevalle ja idiomaattiselle suomen kielelle. Tietokirjallisuuden alalla on käännösten laadun lisäksi ongelmana suomennosten vähäisyys ja tieteen puolella niiden suoranainen puute. Se, että suomeksi ei ole saatavissa tärkeää tieteellistä tietoa, heikentää kansalaisten mahdollisuuksia muodostaa monipuolinen kuva maailmasta. Pidän tätä erittäin vakavana ongelmana.

Laadun takeet

Käännös on tietysti ajan ja rahan hukkaa, jos se on kelvoton. Toimintaohjelma toteakin: ”Olisi yleisesti ymmärrettävä, että kaikki kääntäminen vaatii huomattavaa ammattitaitoa ja luovaa lahjakkuutta” (s. 199). Kääntämisen määrän ja laadun nostaminen toivotulle tasolle vaatii eräitä perusedellytyksiä.

KOULUTUS

Kääntäjiä koulutetaan monessa yksikössä eri puolilla maata, mutta uskon että parantamisen varaa vielä olisi. Erityisesti kaipaisin erillistä taiteellisesti painottunutta korkeakoulutason kaunokirjallisuuden suomentamisen opetusta, joka voisi alkaa jo alalla toimivien jatkokoulutuksena. Olemassa olevissa koulutusohjelmissa ei käsitykseni mukaan ole sattuttu tarpeeksi suomen kieleen. Toimintaohjelman kuvaukset koulujen ja yliopistojen suomen kielen opetuksen määrästä ja tulosten tasosta olivat järkyttävää luettavaa. Saa sen kuvan, että muualla kuin yliopistojen suomen kielen laitoksilla ja Kotuksessa oletetaan, että ”kaikkihan suomea osaa”. Toisessa kotimaassani Britanniassa kyllä ymmärretään, että kielen puhumista ja kirjoittamista eri tilanteissa ja rekistereissä pitää harjoitella runsaasti niin koulussa kuin yliopistossa. Ajattelu, argumentointi ja retoriikka kiehtoutuvat kaikki kirjalliseen ilmaisuun. Yksi koulutuksen päämääristä on tuottaa henkilö joka on *articulate*, sanavalmis, itseään niin suullisesti kuin kirjallisesti täsmällisesti ja sujuvasti – jopa kauniisti – ilmaiseva yksilö. (Tosin koulujen ja yliopistojen välillä on valtavia tasoeroja.) Kääntäjän työlle tällainen oman kielen laaja-alainen taito on ehdoton edellytys. Omassa opetustyössäni olen saanut ha-

vaita, että jopa suomentamisesta kiinnostuneiden opiskelijoiden suomen kielen taidot voivat olla varsin alkeelliset.

Jokaiseen remonttiin ei ole varaa palata maalarimestaria, eikä jokaista käännöstä koskaan tee ammatti-ihminen. Kansainvälistyvässä maailmassa kaikkien eteen tulee tilanteita, jolloin vieraskielinen tekstinpätkä tai lausuma on saatava nopeasti suomeksi (aivan kuten ruotsin-vallan aikana jolloin papit käänsivät saarnastuolista). Lehdissä näitä pikakäännöksiä näkee tuon tuostakin. Olisi tärkeää, että jo kouluissa – niin suomen kuin vieraiden kielten opetuksessa – kiinnitettäisiin huomiota kielten eroihin eikä sallitaisi mekaanista sanasta sanaan kääntämistä. Vieraan kielen taidon ja äidin kielen hallitsemisen väliin jää vielä kääntämisen taito, joka ei seuraa automaattisesti noista kahdesta.

APUVÄLINEET

Kielen hallintaan ei oikotietä ole, mutta kääntäjän työtä voidaan helpottaa monin tavoin. Standardoitu terminologia nopeuttaa kääntämistä ja tekee käännöksistä yhteensopivia. Ilman sanakirjoja ei taitavinkaan kääntäjä selviä päiväkään, ja vaikka sanakirjoja ja erikoisalojen sanastoja on saatavilla varsin paljon, aukkojakin löytyy vielä runsaasti, ja tietoja on päivitettävä koko ajan. Missä viiptyy suomen synonyymisanakirja? Kotuksen sanakirjatyö on tässä tärkeä kulmakivi. *Ison suomen kieliopin* merkitystä emme vielä edes oikein tajua, ja erityisen ilahduttavaa on, että se löytyy nykyään verkosta. Digi aika on mullistanut kääntäjän apuneuvot, kuten kieliteknologiaa käsittelevässä jaksossa ansiokkaasti selostetaan. Vaikka kirja on mukavasti käteen sopiva esine, se on kallis ja hankala käyttää verrattuna sähköisiin tietokantoihin.

Sanakirjojen rinnalle on tekeillä digitaalisia aineistoja ja korpuksia. Näiden aineistojen tulisi olla tutkijoiden lisäksi myös kääntäjien käytettävissä. Koska saamme verkkoon *Nykysuomen sanakirjan*? Niiden pohjalta voidaan sitten rakentaa sovellusohjelmia: kaksi toimintaohjelmassa luetelluista ovat kääntäjille ensiarvoisen hyödyllisiä: ”puheentunnistus, jolla tietokone saadaan tunnistamaan ihmisen puheesta kielen sanat” sekä ”kääntämisen avustaminen digitaalisin sanakirjoin, jotka tunnistavat saneet niiden taitutusmuodoissa ja tarjoavat käännöksiä juuri kyseiseen asiayhteyteen todennäköisimpiä vastineita, käännösmuisteja, jotka hyödyntävät samantapaisia aiemmin käännettyjä tekstin osia, sekä tietysti myös konekäännöstä, jonka tekstiä ihminen vielä korjailee” (s. 143). Henkilökohteisesti olen odottanut näitä jo kauan ja olen täysin samaa mieltä, että ”Suomessa ollaan [- -] kieliresurssien kokoamisessa ja kehittämisessä melko pahasti jäljessä paitsi suurista kielimaista myös naapurimaista” (s. 144). Ohjelmassa mainitut tekijänoikeudelliset rajoitukset on pikaisesti poistettava sekä luotava taloudelliset edellytykset tilanteen korjaamiselle. Kehittynyt tietotekniikka on käsittääkseni ainoa keino, jolla käännöskustannuksia voidaan tulevaisuudessa laskea.

TALOUDELLINEN PERUSTA

Suomen kielen tulevaisuuden kannalta on ensiarvoisen tärkeää, että kääntämisen merkitys tajutaan kaikilla tasoilla. Toimintaohjelman peruskäsite rinnakkaiskielisyyden voi toteutua vain, jos tekstejä ja puhetta käännetään ja tulkitaan kaikilla yhteiskunnan osa-alueilla. Jokapäiväisen elämän käännöstilanteisiin tarvitaan tai-

toa ja valmiutta, johon meillä ei ole minäkäänlaista koulutusta. Mutta taitavakaan kotitarvekääntäminen ei voi korvata ammattilaisen työtä, ja ohjelmassa todetaankin yksiselitteisesti: ”hyvää käännöstä ei synny ilman ammattitaitoista kääntäjää” (s. 198). Jos työstä ei makseta asiallista palkkiota, kuten nykyään usein on laita, ammatti-ihmisen löytäminen voi olla vaikeaa ja lopputulos onneton. Toimintaohjelma suosittaakin: ”Käännösten laatuun on panostettava mm. varaamalla käännöshankkeissa kääntäjälle kunnon palkka ammattitaitoisesta työstä” (s. 199). Ammattikäntäjien työn arvostus on minusta yksi avaintekijöistä, kun tahdotaan turvata suomen kielen tulevaisuus.

KERSTI JUVA

Kirjoittaja on taiteilijaprofessori ja suomentaja
etunimi@turanko.net

Lähteet

Iso Suomen Kielioppi = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA (toim.) 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Nykysuomen sanakirja. Porvoo: WSOY 1951–1961.

SKT = HAKULINEN, AULI – KALLIOKOSKI, JYRKI – KANKAANPÄÄ, SALLI – KANNER, ANTTI – KOSKENNIEMI, KIMMO – LAITINEN, LEA – MAAMIES, SARI – NUOLIJÄRVI, PIRKKO 2009: *Suomen kielen tulevaisuus. Kielipoliittinen toimintaohjelma*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. <http://scripta.kotus.fi/www/verkkokulkaisut/julk7>.